

Jan Parys

System polityczny Ghany w latach 1956-1966 w perspektywie procesów narodotwórczych

---

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 32/1, 280-283

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dla wielu liberyjskich plemion reformy Barclaya stały się prawdziwym szokiem; chodzi tu o plemiona, które posiadały zadawnioną instytucję niewolnictwa domowego odgrywającą ważną rolę w społecznej strukturze i społecznej organizacji pracy. Jednocześnie prezydent stał się obiektem ataków amerykańskiej elity, której członkowie utożsamiali przyjęcie zaleceń Ligi z dobrowolnym oddaniem się pod obcą kontrolę. U podłoża niepowodzeń Barclaya leżała także koncepcja polityki integracyjnej — jednokierunkowego przejścia kulturowego, przejścia od języków plemiennych do amerykańskiej formy angielskiego, od poganizmu i islamu do protestantyzmu, od ekonomii alimentacyjnej bazującej na wspólnym posiadaniu do ekonomii towarowej bazującej na prywatnej własności.

Rzeczywiste zmiany miały nastąpić po dojściu do władzy Williama V. S. Tubmana sprawującego urząd od 1944 r. Zasadnicze sformułowania jego programu sprowadzały się do konstatacji: pomyślna przyszłość Liberii zależy od możliwie najbardziej harmonijnej współpracy populacji plemiennej z populacją amerykańsko-liberyjską. Tubman nie zamierzał popełnić błędu swego poprzednika, który proces emancypacji plemieńców widział jednokierunkowo. Proces integracji pojmował Tubman jako wytworzenie takich instytucji społecznych i kulturalnych, które mieszałyby przez wspólne uczestnictwo obie egzystujące obok siebie populacje liberyjskie. Zamierzenia te administracja Tubmana realizuje na dwóch płaszczyznach: politycznej i kulturalnej. Pierwsza to wytworzenie sytuacji, w której przedstawiciele trybalnej większości identyfikowaliby się z celami liberyjskiego rządu, druga natomiast to uoficjalnienie, uczynienie sprawą państwową tradycyjnej kultury plemiennej. Organizowana przez rząd Tubmana zmiana społeczna wiązała się z wytworzeniem przez odpowiednie strategie uczestnictwa reprezentantów społeczności trybalnych w politycznej strukturze republiki. Stąd powoływanie instytucji, których celem była ochrona rodzimych kultur plemiennych (Bureau of Folkways), wiązało się z organizacją ciała politycznego, którego celem było przygotowanie tubylców do uczestnictwa w rządzie, chodzi tu o powołaną przez Tubmana Narodową Radę Unifikacji. Inicjatywy Tubmana nie zostały nigdy całkowicie zrealizowane i o ile instytucja państwa obejmuje swymi wpływami obydwie populacje, to nie znaczy to, że w Liberii dokonał się proces integracji w takim stopniu, by wytworzyła się sfera wspólnej kultury — liberyjskiej kultury narodowej. Na poziomie zjawisk ogólnospołecznych i zjawisk jednostkowych dają się zaobserwować fakty świadczące o kulturowym dualizmie.

JAN PARYS

SYSTEM POLITYCZNY GHANY W LATACH 1956—1966 W PERSPEKTYWIE PROCESÓW NARODOTWÓRCZYCH

Nie ma potrzeby wskazywać splotu czynników, które kształtują system polityczny nowo powstałych państw w Trzecim Świecie. Poprzestaną na stwierdzeniu, że na system polityczny Ghany oddziaływała w momencie uzyskania niepodległości socjalistyczna ideologia, tradycyjne struktury ekonomiczne i społeczno-kulturowe oraz polityka gwałtownej industrializacji.

Jak w wielu krajach Trzeciego Świata, tak również i w Ghanie industrializa-

cja została uznana za dźwignię rozwoju kraju. Słabość ekonomiczna rodzimej burżuazji oraz niechęć obcego kapitału do kraju sympatyzującego z krajami socjalistycznymi spowodowała, że rola głównego inwestora przypadła państwu. Stało się ono w Ghanie nie tylko organizatorem produkcji, ale i właścicielem głównej części środków produkcji. Stąd prawna i personalna więź między organami władzy państwowej a organami planowania gospodarczego. Stąd także ogromne znaczenie tej więzi i pełne podporządkowanie życia ekonomicznego władzy politycznej. Przytoczone tu fakty skłaniają do tego, by państwo nie traktować przedmiotowo jako główną instytucję prawno-organizacyjną, lecz w aspekcie funkcji pełnionej przez nie w perspektywie społeczeństwa globalnego. Ten punkt widzenia zakłada taką adekwatność między systemem politycznym a strukturą społeczną, w której system polityczny pełni funkcję napędu integrującego rozwój społeczny. W społecznej rzeczywistości Ghany założenie to miało charakter politycznego postulatu realizowanego, ale niezrealizowanego. W omawianym tu okresie system polityczny w Ghanie nie odpowiadał zróżnicowanej strukturze społecznej w zakresie grupowych interesów ideologicznych czy dążeń klas społecznych. Główną siłą była klasa średnia, której od czasów Arystotelesa przypisuje się rolę arbitra i moderatora. Natomiast tą ogólnonarodową funkcję rozjemcy i przewodnika Nkrumah przyznał biurokracji państwowej.

Proces industrializacji, a w efekcie przeobrażenie społeczeństwa agrarnego w częściowo uprzemysłowione naruszyło tradycyjne ghańskie struktury społeczne. W trakcie tego procesu w Ghanie powstały duże liczbowo grupy ludności zdeklaszowanej, głównie w otoczeniu miast. Można obserwować, jak po uzyskaniu niepodległości powstają liczne zbiorowości zatomizowane, pozbawione więzi społecznych i klasowych, a z drugiej strony przybiera na sile aparat państwowy. Aparat ten z racji swych zadań w dysponowaniu własnością i w organizacji życia ekonomicznego stopniowo się biurokratyzuje. Mam tu na myśli nie sposób jego pracy, ale fakt oderwania się aparatu władzy od mas i przekształcenie grupy rządzącej w izolowaną elitę.

Zręby ruchów i organizacji politycznych Ghany tworzyły się w okresie walki o niepodległość. Nacjonalizm w kraju pod obcym panowaniem był hasłem wszystkich sił społecznych. Po uzyskaniu niepodległości rosło zróżnicowanie społeczne, nie oznacza to jednak, że ukształtowały się trwale i świadome klasy. Nawet wymieniona klasa średnia była klasą w sobie, ale jeszcze nie dla siebie. Polityka Nkrumaha, który ze swej partii chciał uczynić front narodowy, odrzucając wyraźną identyfikację z określoną klasą, nie odpowiadała żadnej sile polityczno-społecznej. To podejście Nkrumaha nie zaspokajało ani klasy średniej, ani elementów zdeklaszowanych. Ponadklasowość państwa i solidaryzm społeczny okazały się programem nierealnym. System polityczny nie realizował panowania klasowego ani burżuazji, ani robotników. Proletariat jeszcze nieliczny, słaby i również będący klasą w sobie, który, jak to pisał Marks w *Manifestie komunistycznym*, winien stać się klasą narodową, był odsunięty od władzy.

W ujęciu historycznym związek struktury społecznej z państwem przedstawia się w Ghanie jako ewolucja od społeczeństwa, w którym autonomicznymi jednostkami organizacji politycznej były plemiona, a jej zasadą systemu pokrewieństwo; do społeczeństwa będącego układem zróżnicowanych interesów. Na gruncie socjologicznej analizy systemu politycznego oznacza to rozpatrywanie państwa nie jako struktury organizacyjno-prawnej, lecz jako układu stosunków władza — społeczeństwo. Powstaje zatem pytanie, jaki jest mechanizm zapewniający łączenie abstrakcyjnych założeń planu państwowego z konkretnymi interesami jednostek

oraz jaki jest mechanizm scalający interesy obywateli. Pytania te *explicite* dotyczą integracyjnej funkcji systemu politycznego. Korzystając z inspiracji Maxa Webera można, jak sądzę, również w przypadku Ghany stwierdzić, że funkcję tę może realizować państwo dwojako, poprzez stworzenie instytucjonalnej płaszczyzny artykulacji i ścierania się interesów, np. poprzez parlament, prasę, związki zawodowe, oraz przez akcje oświatowo-propagandowe rozwijające więź narodową.

Zajmę się najpierw płaszczyzną instytucjonalną panowania politycznego uwzględniając przede wszystkim rzeczywiste miejsce i rolę instytucji politycznych, a nie ich wyraz formalnoprawny. Funkcja integrująca systemu politycznego oznacza, że poprzez jego instytucje społeczeństwo wybiera i kontroluje władzę oraz artykułuje swe interesy. System polityczny Ghany to przykład, jak szybko instytucje polityczne mogą ulegać petryfikacji, jak bardzo może się powiększać rozdźwięk między konstytucyjną formą a ich rzeczywistą funkcją. Jak wiadomo, warunkiem konsolidacji społeczeństwa jest przyciąganie wszystkich sił społecznych do współpracy, a współpraca wyklucza uprzywilejowanie lub monopol jednego organizacyjnego segmentu życia politycznego. W praktyce politycznej Nkrumah doprowadził do utożsamienia państwa z własną partią, a partii z własną osobą. Swoje rządy rozpoczął od ograniczenia kontroli społeczeństwa nad władzą. W 1958 r. inicjuje ustawę o areszcie prewencyjnym na czas do 5 lat więzienia (bez wyroku sądu). Potem aresztuje działaczy opozycji reprezentującej interesy separatystyczne plemienia Ewe i regionalno-federacyjne dążenia Aszantów. Reorganizując rząd zatrzymuje dla siebie teki ministra obrony, spraw zagranicznych i spraw wewnętrznych. W rok potem zgłasza do parlamentu ustawę o karze śmierci za spisek przeciwko rządowi lub rozpowszechnianie fałszywych informacji szkodliwych dla rządu. W 1961 r. tworzy specjalne trybunały dla sądenia przestępstw politycznych. W roku następnym policja otrzymuje nieograniczone prawo rewizji, a 11 września 1962 r. parlament uchwała system jednopartyjny. W roku następnym trybunał specjalny bez udziału adwokatów w trybie tajnym rozpoczyna pracę. W grudniu 1963 r. Nkrumah powoduje odwołanie Prezesa Sądu Najwyższego, który uniewinnił oskarżonych o spisek z braku dowodów winy. Przytoczone tu fakty pozwalają stwierdzić, że w Ghanie prawo przestało ograniczać władzę polityczną i że władza ta kształtowała je arbitralnie. Równolegle następował niepohamowany wzrost uprawnień władzy. W orędziu noworocznym 1963 r. Nkrumah ogłasza, że flaga jego partii będzie flagą państwa. W styczniu 1964 r. zarządza referendum stwierdzając, że akt głosowania zgodnie z propozycją rządu jest walką z kontrrewolucją. Wkrótce potem decyduje, że Ghana ma być społeczeństwem jednopartyjnym, gdzie propaganda przeciw partii jest naruszeniem konstytucji, a władza państwowa podlega partii. Według ustawy z 25 kwietnia 1965 r. w wyborach na prezydenta może być zgłoszony tylko jeden kandydat z ramienia rządzącej partii przez jej sekretarza generalnego, czyli Nkrumaha. W czerwcu 1965 r. wyłoniono bez głosowania parlament. Głosowanie nie odbyło się, ponieważ na wszystkie miejsca zgłoszono tylko po jednym kandydacie rządzącej partii. W tym samym czasie Nkrumah jako prezydent mianował sędziów i zarządził szkolenie ideologiczne dla rządu w Instytucie Propagandy swego imienia. Wspomniane tu w skrócie wydarzenia polityczne pozwalają stwierdzić, że likwidując kontrolę społeczną nad organami władzy i przyznając swej partii, a pośrednio i sobie władzę absolutną Nkrumah likwidował społeczne poparcie dla swej władzy. Wraz ze współpracownikami tworzył warstwę dysponentów rządzących dyktatorsko, bliższych pozycji kapitalistycznej oligarchii niż przywództwa typu demokratycznego. Wyobcowanie systemu politycznego ze społeczeństwa uniemożliwia spełnienie funkcji integrującej przez ten system. W rezultacie wzrost siły władzy w Ghanie zamiast konsolidować struk-

turę społeczną powodował przeciwstawienie obywateli państwu i wzrost nieujawnionych postulatów społeczeństwa. W swej praktyce politycznej Nkrumah daleko odszedł od stwierdzeń zawartych w książce *Afryka musi się zjednoczyć*, gdzie (na s. 25) pisał: „Pierwszym sprawdzianem prawa do władzy w społeczeństwach mieszanych pod względem rasowym i wyznaniowym jest udzielenie każdemu obywatelowi prawa głosu”.

Płaszczyzna instytucji politycznych nie wyczerpuje zagadnienia integracyjnej funkcji systemu politycznego. Jak wspomniałem, drugim sposobem realizacji tej funkcji są akcje oświatowo-propagandowe rządu. W płaszczyźnie doktrynalnej system polityczny realizuje funkcję integrującą poprzez formułowanie ideologii. Na terenie Ghany taką ideologią był nacjonalizm pojmowany jako program budowy jedności narodowej. Do uzyskania niepodległości jego podstawą była walka z kolonializmem. Potem Nkrumah kładł nacisk na niwelowanie różnic plemiennych i politycznych. Postulując integrację narodową pojmował naród jako wspólnotę układu psychicznego. Nkrumah uważał, że świadomość narodową można upowszechnić poprzez identyfikację postaw obywateli z celami i interesem państwa. Jednak żywą świadomość tego rodzaju miała w Ghanie tylko niewielka część elity wychowana w Europie lub na europejskich wzorach w Afryce. Większa część ludności nie spotykała się na co dzień z hasłami narodowymi, ale z dawnymi systemami wartości, wśród których idei narodu nie było. Nkrumah pomijał fakt, że naród nie wyrasta z historycznej pustki, chciał stworzyć więź narodową inicjatywami odgórnymi. Nie brał pod uwagę tego, że władza polityczna to tylko jedna z form władzy, że społeczeństwo ghańskie podlega działaniu wielu tradycyjnych autorytetów politycznych i kulturowych. Przeważająca część ludności w Ghanie to ludzie, którzy podlegali kulturze wiejskiej i sakralnej, kulturze lokalnej o własnym, tradycyjnie pojętym kosmosie. Program asymilacji mas wiejskich przez drobną ilość elitę od początku napotykał na trudności zmuszając władze państwowe do uznania wartości kultury tradycyjnej i selektywnego podejścia do jej poszczególnych wartości. Program budowy świadomości narodowej ulegał w Ghanie modyfikacji i do dnia dzisiejszego świadomość narodowa funkcjonuje równolegle, a nie nadrzędnie do innych, równie silnych więzi społecznych. Przykład Ghany pokazuje, jak błędne jest zakładanie, że w państwach Trzeciego Świata występuje „plastyczna” struktura społeczna, w warunkach której wszystkie grupy miałyby identycznie reagować na decyzje władzy politycznej i identycznie je realizować. System polityczny nie jest zatem niezależny, bo zmuszony jest liczyć się z wartościami kultury upowszechnionej w społeczeństwie.

Przejdę do podsumowania. Przedstawiona tu analiza odmienna jest od stanowiska takich badaczy, jak G. Almond i S. M. Lipset, którzy problemy polityczne w Afryce pojmują jako proces stopniowej westernizacji. Stanowisko takie moim zdaniem pomija osobliwości konkretnych społeczeństw, ich kultur i swoistych podziałów społecznych. Badanie stosunków między państwem a społeczeństwem poprzez analizę integracyjnej funkcji systemu politycznego ma zasadnicze znaczenie dla określenia jednego z ważniejszych czynników kształtujących więź narodową. Procesów narodotwórczych nie można traktować, jak często obserwujemy w publikacjach zachodnich, autonomicznie, ponadhistorycznie i ponadklasowo. Redukcja problematyki narodowej do zjawisk desakralizacji i masowej komunikacji, jak to czynił Nkrumah, jest nieuprawniona, gdyż pomija polityczne znaczenie postępującej polaryzacji społeczeństwa.